

Stadsäga 309 i Svinarysland

Ett gatuhus i Nya Sofielunds arbetarförstad

Hans Kretschmer

handledare: Hans Wallengren

Malmö högskola

Stadens historia 11-20 p.

Uppsats 4 p.

Våren 2006

Innehållsförteckning

Förord.....	sid. 3
Inledning.....	sid 4
Historisk bakgrund.....	sid 6
<i>Danska tiden.....</i>	sid 6
<i>Första enskiftet.....</i>	sid 6
<i>Sophielund-Sophielundsgården.....</i>	sid 7
<i>Nya järnvägslinjer dras fram.....</i>	sid 7
<i>Utomgränsbebyggelse.....</i>	sid 8
<i>Municipalsamhället 1896.....</i>	sid 9
<i>Friheten upphör.....</i>	sid 9
<i>Inkorporering med Malmö Stad 1911.....</i>	sid 10
Fastigheten Stadsäga 309 i Nya Sofielund.....	sid 11
<i>Anonym bebyggelse.....</i>	sid 11
<i>Gatuhus.....</i>	sid 11
<i>Husets framsida.....</i>	sid 12
<i>Rumsindelning avspeglas i fasaden.....</i>	sid 12
<i>Mellangång och baksida.....</i>	sid 13
Sammanfattning.....	sid 15
<i>Engelska eller amerikanska förebilder.....</i>	sid 15
Referenser.....	sid 17

Förord

När jag för ett tag sedan upptäckte att jag som den tionde i raden av ägare av min bostad faktiskt bott längst av alla i fastigheten (sedan 1975) kände jag att det var angeläget för mig att försöka ge en beskrivning av huset och stadsdelen och försöka berätta om dess säregna uppkomsthistoria.

Det visade sig emellertid under arbetets gång inte finnas så mycket tryckt material vad Sofielund anbelangar, att ta fatt på, även ur de gedignaste malmöbeskrivningarna. Detta trots att vi talar om Malmö kommuns 'Södra Innerstad' som stadsdelsnämnden kallar sig. Möllevången-Sofielunds församling som är rätt omfattande ändrar inte situationen.

Vi husägare översköls dagligen med färgglad reklam om hemmafixarens obegränsade möjligheter att modernisera och förändra, dvs. 'förbättra' våra hus. Tyvärr sker det ofta utan några som helst hänsyn till kulturella eller miljömässiga aspekter och respekten för hus och miljöer läggs långsamt i glömska .

Kanske kan denna lilla skrift bli en liten tankeställare eller minneslapp även för mina barn och kommande generationer att värna om det gamla?

Inledning

Varför ser Sofielund ut som det gör idag? Ja, det har man säkert undrat många gånger; en hel hop av småhus med trädgårdar insprängda bland stora genomfartsleder och moderna bostadskomplex och dessutom så nära storstadens kommersiella centrum. Inklämt mellan miljonprogrammets nya förorter.

Under mer än 100 år har moderniseringar dragit fram hårt mot det äldre husbeståndet i Malmö, och även Norra Sofielund var nära att bli utplånad under en våldsam saneringsdrive under tidigt 1970-tal, då området ansågs vara rivningsmässigt och planer för enorma flerfamiljshus var aktuella (SDS 27/4-72).

För många äldre malmöbor har Sofielund varit både okänt och okänt!

Varifrån har Sofielund fått sitt namn? Få känner nog till den egentliga orsaken.

Benämningen ”Svinarysland” är nog de flesta bekanta med, men beteckningen är kanske inte så given.

Just ur denna aspekt har jag valt att berätta om ett hus i Norra(Nya) Sofielund som även till det yttre ser oförändrat ut, sedan det byggdes 1895, dvs. för 111 år sedan, och tydligen överlevt alla modenycker och stora stadsplaneringar. Huset står ännu orört i sin modesta enkelhet. Kanske kan det således vara en representant för den delvis förgångna tiden, och man möjligen kan avläsa en del om den karaktär som präglade samtliga fastigheter i området?

Då det är viktigt att få en helhetsbeskrivning på historien bakom och för att kunna förstå orsaken till vidare utveckling, har jag valt att utgå från den övergripande historien.

Det verkliga problemet med att beskriva ett sådant anonymt bostadsområde är, att det visar sig inte finnas speciellt mycket material att tillgå. Lennart Améen gjorde under 1970-talet en del djupdykande undersökningar kring olika förstadsfenomen, bl.a. om Sofielund, tryckta åt geologiska institutionen i Lund (Améen & Olsson 1970).

Vidare har Per Anderssons djupgående historiska perspektiv i boken, Fosie varit behjälplig för förståelsen av markens ursprung innan bebyggelsen tillkom (Andersson 1970).

Underlagen i form av kartor har varit få. De allra tidigaste för hemmanet Västra. Skräflinge ligger således på lantmäteriet, de senare, alltså efter 1911 finns på Stadsbyggnadskontoret i Malmö.

Inga nybyggnadsritningar har kunnat uppvisas av fastigheten, t.o.m. de tidigaste ägarbevisen finns endast registrerade som varande muntligt inskrivna i Tingsrättens arkiv.

Jag har vidare valt att beskriva huset som ett konstverk, med att bygga upp bilden från grunden och avsluta med övre delen, ett konstvetenskapligt beprövat sätt, varvid jag nämnt detaljer som kan skapa en förståelse för dess egenhet med tanke på de omständigheter som rått vid uppförandet.

Till hjälp har jag tagit Jan Torsten Ahlstrands Arkitekturtermer.(Ahlstrand 1976)

Historisk bakgrund

Danska tiden

Den mark som en gång skulle komma att kallas Sofielund ägdes ursprungligen av Skabersjö gods (Gamla Sofielunds historia).

År 1609 övergick marken till Thottska släkten på uppdrag Av Kungl. Maj:t.

Skabersjö gods domäner omfattade många frälsehemman (ett jordbruk tillhörigt en adelsman; sålunda befriat från skatt till kronan) som var förlagda i Norra, Östra och Västra Skrävlinge socken. Nämnas kan att det då danska godset har anor från 1200-talet och en slottskyrka från 1100-talet.

Första enskifte

Frälsehemmanet nr 4 i Västra Skrävlinge socken var ett sådant utsocknes under Skabersjö gods. Tage Thott, godsherre och dåvarande landshövding i Malmöhus län lät 1786 utbryta just detta och lade det i enskifte. Han hade inspirerats av jordreformatorn Rutger Mackleans idéer, och insåg fördelarna med enskifte (jorddelning, varigenom varje gård fick sina ägor samlade i ett skifte). Mackleans exempel, blev lag för Skåne 1803 och för resten av Sverige 1827 (<http://www.svaneholms-slott.se/rutge2.htm>. 060207).

Detta blev det första enskiftet i Oxie härad och i Malmös närhet. Tage Thott lät dessutom uppföra en frälsegård, d.v.s. en mangårdsbyggnad och nödvändiga byggnader på Ängavången, i utkanten av enskiftet (Andersson, 1970).

Sophielund - Sophielundsgården

1792 köpte handelsmannen Hans Bauert hemmanet och gav det namnet Sophielund efter sin hustru Sophia Charlotta af Trolle.

Bauert sammanslog dessutom hemmanet nr 4 med hemmanet Västra Kattarp nr 1 som herrskapet tidigare förvärvat.

1804 enskiftades Västra Skrävlinge by, varvid den västligaste gräns mot Malmö tilldelades just hemmanet Västra Skrävlinge nr 4. (Andersson, 1965)

Den av Tage Thott tidigare uppförda gården på Ängavången, fick nu namnet Sofielundsgården och var en stor egendom med omkring 150 tunnland. Under sin livstid uppförde Hans Bauert flera nya byggnader och gården kom sammanlagt att omfatta lagt 8 sådana.

Det anlades även en stor park i tidens anda, som upptog inte mindre än 6 tunnland söder om gården.

1856 avstyckades en del mark från Sofielundsgården till försäljning.

Huvudbyggnaden blev undantagen och stod kvar till 1953, då den revs.

Nya järnvägslinjer dras fram.

År 1874 tillkom järnvägssträckan mellan Malmö och Ystad. Därigenom delades Sofielundsgårdens ursprungliga egendom så att markareal kom att ligga både norr och söder om järnvägen. Denna kallades Norra (Nya) och Södra (Gamla) Sofielund.

1877 säljer ägaren till Sofielund sin del av området söder om den exproprierade marken som kom att utgöra järnvägslinjen Malmö-Ystad och områdets exploatering påbörjas.

1885 byggs järnvägen från Malmö till Trelleborg och medför att tomtförsäljning påbörjas på Norra Sofielund 1894.

Utomgränsbebyggelse

Detta var början till ett sammanhängande bostadsområde med småhusbebyggelse inom Sofielund. Detta kom att benämnas "Sofielundshusen" och var ett allmänt uttryck för både norra och södra Sofielund.

Utomgränsbebyggelse kallas sådana husagglomerationer som lokaliserats omedelbart utanför en administrativ stadsgräns", beskriver Lennart Ameen fenomenet i Svensk Geografisk årsbok 46, 1970, med titeln Från Sofielundshusens utomgränsbebyggelse till stadsdelen Sofielund.

Vidare skriver han således: "begreppet skall inte användas som ett kvalitativt uttryck för karakteriseringen av en viss bebyggelses egenskaper utan som ett rumsligt samlingsord för all med staden funktionellt sammanhängande tätbebyggelse, vilken medvetet sökt sig omedelbart utanför stadsgränsen".

"Skälen till en sådan lokalisering har under tidernas lopp växlat en del, men såväl patricierförstäder som arbetarförstäder finns representerade i sammanhanget.

För de bättre bemedlade människornas val av utomgränsbosättning var inte sällan en landskommuns lägre skattesatser avgörande medan det för arbetare kunde vara viktigare i en landskommun undgå de stadsstadgor som från 1870-talet (Malmö 1874) var obligatoriska för städerna och som med sina stränga ordningskrav fördyrade varje bosättningsform".

Sofielund blev just en sådan utomgränsbebyggelse, då hela västra tomtgränsen slöt upp till Malmö kommun.

Sofielund var en arbetarförstad och ett typiskt exempel på den utomgränsbebyggelse som växte fram *utanför* gamla tiders stadsgränser.

En sådan bebyggelse tillkom av olika anledningar som redan nämnt; befolkningen från staden sökte sig bort från trångboddhet och dåliga miljöer, medan befolkningen från landsbygden med sina knappa förhållanden sökte bättre levnadsvillkor med förhoppning om inkomster från de snabbt växande industrierna, vilka hade ett stort behov av arbetskraft.

Avgörande för valet av utomgränsbebyggelse var givetvis den billiga tomtmarken, och att en landskommun hade lägre skattesatser, men i första hand, att man på detta sätt undgick de fyra särskilda stadsstadgorna. Dessa, sedan 1872 obligatoriska för städerna, var ordnings- hälsovårds- brand- och byggnadsstadgar, som givetvis fördyrade byggandet.

De nya bosättarna i Norra Sofielund var till stor del bättre bemedlade innevånare, dock bestod flertalet av arbetare, vilka i stor utsträckning byggde bostäder för eget bruk *utan spekulationsyfte*.

Man hjälpte varandra kvällstid och helger och kunde på detta sätt få en hygglig bostad, särskilt om man gärna såg till att ha en eller två lägenheter för uthyrning, man kunde på detta sätt förränta lånen.

Helheten i bostadssammanhang var dock lika medan detaljerna skiljer sig. Vanligast blev dock tvåvåningshus med hyresgäster; en sammansatt miljö där det sena artonhundratalets stadsbyggnadskultur fanns representerad.

Municipalsamhälle 1896

Fram till 1896 kunde husen byggas billigt i sina utomgränslägen. Därefter blev området municipalsamhälle och 'Sofielundshusens municipalsamhälle' bildades, och samhället tvångsreglerades i viss mån genom att alla fyra stadgarna infördes.

Byggnadsaktiviteten var trots detta kraftig men avtagande fram till 1900, då den första stadsplanen upprättades

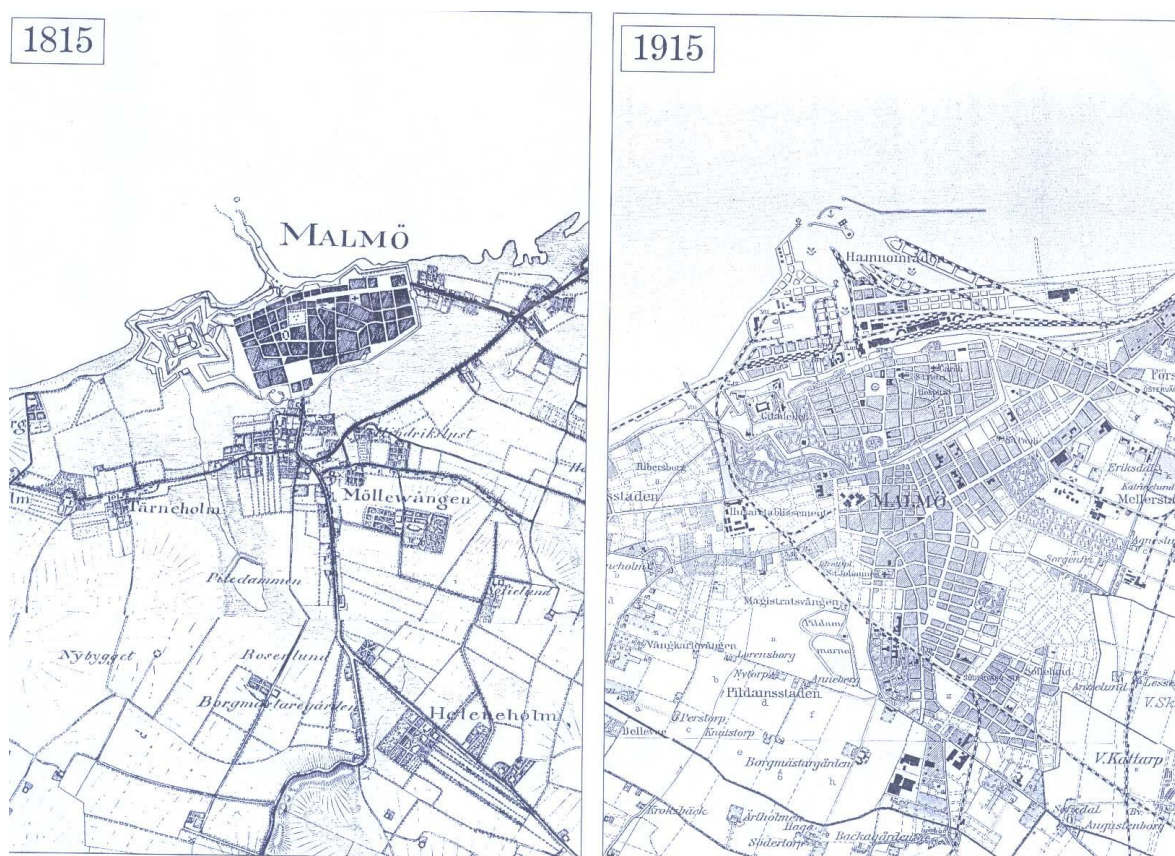
Friheten upphör

Denna Sofielundshusens arbetarförstad i Västra Skrävlinge kommun blev i viss mån tvångsreglerad genom att alla fyra stadsstadgorna infördes 1896. Då bildades nämligen 'Sofielundshusen municipalsamhälle', och fördelen med att bygga i ett utomgränsläge försvann då.

Inkorporering med Malmö stad 1911

Den 1/1 1911 blev samhället jämställt med övrig småhusbebyggelse i Malmö genom total inkorporering.

Efterhand har Sofielunds forna förstad helt omslutits av sammanhängande stadsbebyggelse, men i mångt och mycket finns ändå den gamla arbetarförstadens karaktär länge bevarad som en ganska ålderdomlig miljö, där mycket av det sena 1800-talets stadsbebyggelsekultur ännu finns representerad.

Sofielunds placering i förhållande till staden med hundra års mellanrum. (Lantmäteriet 1994)

Fastigheten Stadsäga 309 i Nya Sofielund

Nuvarande Klotet 28 i Norra Sofielund

Anonym bebyggelse

Den ovan beskrivna historiska utgångsläget har bidragit till att vi möter en ganska anonym bebyggelse på Sofielund.

Det stora antalet ägare till de olika fastigheterna kan vara en orsak, att vissa ritningar också försvunnit ur privatarkiven.

Men eftersom det inte har behövts några officiella ritningar till bostadsbyggandet före 1898, då byggnadsstadga antogs för Sofielund, finns alltså heller inga tillgängliga originalritningar tillhands på Stadsarkiven. Stadsäga är en äldre juridisk term för fastighet utanför tomtindel område. (Bra Böckers Lexikon 1998)

De enda ritningar handlingar som finns för att beskriva fastigheten Palmgatan 6 har varit ombyggnadsförslagsritning, endast för ombyggnad av kök på andra våningen för grannfastigheten, Stadsäga 308 från 1909. En ritning av ströminläggning från 1915, samt ett förslag till utbyggnad av skyddskällare 1941 (ej utfört).

Bebyggelsen är sålunda ett bra exempel på en genom enskilt initiativ tillskapad bostadsmiljö.

Gatuhus

På nya Sofielund blev det vanligtvis ett gatuhus i två våningar, vilket i övrigt är rätt ovanligt för förstäder.

Palmgatan, var liksom de andra blivande gatorna byggda i rutnätsplan, en vanlig företeelse för mycket 1800-tals planerade. Medan stensättningen av övriga gator utfördes 1902, var just Palmgatan ännu inte stensatt 1/1 1911, trots att anordnande av belysning antagits 1900, och installerande av avloppsledningar företagits 1901. Vatten och gasledningar drogs fram redan 1908.

Gatunamnet är *inte* syftande på en växt, utan på ett efternamn.(Gator i Malmö 1999).

I tidens lokala smak var fastigheten givetvis byggt i tegel, i detta fall från Skurup/Svedala tegelbruk. Då detta samtidigt var andrahandssortering och flammigt, var det vanligt att övermåla fasaden med falufärg för att uppnå stiligare resultat.

Grunden är av gråsten, som endast syns under markytan, är utkragad och har någon gång varit tjärad på utsidan.

Husets framsida

Väggarna är murade i munkförband med slättdragna fogar med likaledes utkragad symmetrilinje och horisontella tvåstensbårder som murdekoration i våningsavsnitten och kring fönster. En murad fönsterbräda känns igen från de flesta tegelhus från denna tid. Över samtliga fönster är teglet valvslaget och ställt på högkant.

Rumsindelningen avspeglas i fasaden

Den fyrdelade bostadsplanen avspeglas tydligt i fasaden, tillsammans med skorstenarnas placering.

Som parhus är fastigheterna således spegelvända mot varandra, detta gör att ingångsdörrarna finns i var sin 'ände' av huset och den gemensamma väggen sammanfaller med de inre rummens vägg.

Fönstren är typiska ”dannebrogen-fönster”, eller s.k. korsspröjs, dvs. ett ställt kors i mitten, som ger fyra fönstervåder med glas. Samtliga fönster (utom köken, typiskt skånskt) har insatsfönster som följer ytterglasens proportioner. Möjligtvis var de målade i grön eller brun oljefärg, färgspår finns ännu kvar. Vitt blev en senare modefärg.

Då andra våningen, som var till hyresgästerna har lägre innertakhöjd, (2,10m jämfört med övriga husets 2,75m) avspeglas detta också i fasaden, då dessa fönster även är proportionellt mindre, Således får de spröjsar och blir tvåvådiga i stället för bottenvåningens kors, men fönstren liknar varandra i stil.

Ingångsdörren är givetvis en pardörr i halvfransk profilering, med råglas i de övre fälten, Oftast hade dörrar samma färg som fönstren. En avslutande tandrad finns innan ljusfönster avslutar dörrfodret.

En gjuten cementgångstrappa i bredd med dörren leder upp fem steg från gatuplan. Dörrens tröskel sitter *under* husets övre golvhöjd, dvs. man kommer in i en hall, varifrån det går ytterligare trappsteg upp i rummets golvhöjd.

Över ingångsdelen har man byggt en upphöjd spetsgavel. Man har alltså intresserat sig att försköna fasaden med mer än de vanligare raka takavslutningarna. Bakom denna gavel befinner sig en del av vinden.

Taket är utlagt med tjärpapp, och är försedd med plåtkanter. Alltså inte de gängse tegelpannorna, detta avspeglar en billig och vanlig variant av takläggning.

Två resliga skorstenar avslutar taket en i mitten av fastigheten (med fyra kanaler) och en på sidan (två kanaler) De har båda utstofferats med ovanpåställda höganäsrör för ett effektivare rökdrags skull.

Mellangång och baksida

Mellan huskropparna finns gångar som leder till den helt skyddade trädgårdssidan. Denna gång var i första hand vägen till köksingången, uppgång för hyresgästernas lägenheter på andra våningen samt för tömning av latrin- och sopkärl. Dessa befanns på gårdssidan, vars beläggning bestod av kullersten.

Denna ingång från gatan var avstängd med en portdörr med en överbyggnad, denna för det mesta en vanlig innerdörr som målats.

Husets vägg i gången till gården har fönster i var våning, som släpper in ljus till hall och trappa. En brandstege hänger förstås mot väggen.

Baksidan av fastigheten, dvs. den som vetter mot gårdssidan liknar i stort fasadens tegelutsmyckning. En överbyggd trappa med snedbyggd trälem, leder ner till fastighetens gemensamma källarutrymmen, där också tvättstugan med murad bykgryta finns. Andra utrymmen innehåller förvaring av olika de slag. De flesta skiljeväggar är snickrade gallerväggar. Så sent som 1941 byggdes ett skyddsrum för den tidens tänkta behov.

Utedasset i trä med murad baksida mot granntomten består av en separat ”urinoar” bakom en spjöldörr, latrinbehållaren finns i annan del av byggnaden med en typisk bekvämlighetsinrättning bakom en annan dörr. I yttersta änden finns ett förvaringsutrymme med dörr från trädgårdssidan.

Gränsen till grannar är en mur, resp. ett mycket högt plank däremellan kunde tvätten hängas till tork på spänd lina mellan krokar. Plats för cykel och huggkubb för vedklyvning finns naturligtvis.

En grävd brunn, delvis igenfylld med jord, är inte längre i bruk. Omkring gårdsplanens stensättning avgränsar ett staket resten av trädgården, med en grind utförd i smidesjärn.

Här slutade den allmänna delen för hyresgästerna, dvs. trädgården nyttjades enbart av ägarna till fastigheten. Här finns enbart fruktträd i olika sorter. En inventering av Kristianstad läns museum gjord 1987, visar att växter och struktur är en typisk 20-tals orörd trädgård, vilket lär vara ovanligt inom stadsbebyggt område.

F7C7D-9T-69T9N

Förslagsritning till ändring av fastigheten 1909

Sammanfattning

Vi möter alltså en ganska anonym och vild bebyggelse på Norra Sofielund.

Orsaken har då i första hand varit, att man medvetet sökt sig utanför stadsplanerat område för att just slippa de officiella stadsstadgorna som begränsade och fördyrade allt nybyggande, s.k. utomgränsbebyggande.

Således behövdes inga officiella ritningar, och inga finns att tillgå på några arkiv.

Även ägolängderna inskrevs först via muntliga informationer efter det området blivit del av Malmö stad, som övertagit kontrollerna.

Man hjälptes åt att bygga på helger och fritid. Oftast var byggnadsmaterialet sekundärt för att hålla ekonomin. Likväl eftersträvade man att efterlikna de i övrigt byggda husen i stil och smak, skalan i byggnaden blev bara desto mindre. Det var möjligt att dryga ut sin inkomst genom en odlingstäppa på tomten, givetvis fanns fruktträd, och höns eller en gris hörde inte till ovanligheterna, därav också den folkliga benämningen.

Namnet Svinaryssland var snart myntat i folkmun, inte enbart i negativ bemärkning. Avståndet till Malmö var hela tiden en faktor av betydelse. Bort från den smutsiga innerstaden till den egna täppan.

Engelska eller amerikanska förebilder?

Många påstår, att de liknar de mängder av engelska viktoriaiska ”semi-detached houses” dvs. s.k. parhus från samma tid. Med en stor skillnad: De engelska husen saknar källare och står på s.k. torpargrund. På Sofielund är samtliga fastigheter försedda med källarfönster i gatunivå, helt i symmetri med resterande fönsterrader. Dessa källarfönster är också försedda med spröjsar mellan glasen.

Personligen har jag bara sett helt identiska hus i Baltimore, Maryland, USA.

Dock finns inga bevis på att byggmästarna haft någon förbindelse dit.

Slutligen, för att återkomma till Lennart Ameen:

”Sofielunds äldsta bebyggelse utgör ett typiskt och välutvecklat exempel på karaktären av en genom enskilt initiativ tillskapad bostadsmiljö i utomgränsläge, bortom omedelbart räckhåll för samhällets stadsbyggnadslagar..... Hur stort detta värde är, vet man inte förrän man inventerat beståndet av svensk bebyggelse just med denna bakgrund. I fall det visar sig att de parallella fall som funnits redan är rivna, är det all anledning att vidta kulturbevarande åtgärder i Sofielund”

I 1999 års inventering har *inte* Norra Sofielund ansetts vara ett kulturhistoriskt värdefullt område.

Detta är tankeväckande därför att nya ägare och nya ekonomiska förutsättningar far hårt fram med dessa områden, då det rådande villaidealet fritt får dominera och överskuggar allt som oftast den ursprungliga karaktäristiska kulturbebyggelsen i området.

Referensförteckning

Ahlstrand, Jan Torsten, *Arkitekturtermer*, Studentlitteratur, Lund 1976.

Améen, Lennart & Olsson, Stig, *Från Sofielundshusens utomgränsbebyggelse till stadsdelen Sofielund*, Lund 1970, i ”Meddelande från Lunds universitets geografiska institution: 472”. Särtryck ur Svensk Geografisk Årsbok 46 (1970).

Andersson, Helge, *Enskiftet i Malmötrakten*, Malmö 1970, i ”Fosie. Från socken till inkorporering”, sid 213 ff. Malmö Museer. Först publicerad i Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1965.

Bra Böckers Lexikon, Höganäs 1998.

Gamla Sofielunds historia, Gamla Sofielunds byalag, Malmö 2000.

Gator i Malmö, Malmö Stadsarkiv 1999.

Skåne i förändring – kartor och landskap genom 200 år, Lantmäteriet, Malmö 1994.

<http://www.svaneholms-slott.se/rutge2.htm>. 060207

